

УСНА ІСТОРІЯ ЯК СФЕРА ДУХОВНОЇ СПАДЩИНИ НАРОДУ (З ДОСВІДУ ВИВЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ЗАПОРІЗЬКОГО ПРИАЗОВ'Я)

У статті розглядаються деякі аспекти дослідження соціокультурних процесів Запорізького Приазов'я на основі усно-історичної інформації очевидців певних подій.

Ключові слова: усна історія, соціокультурні процеси, Запорізьке Приазов'є.

В статье рассматриваются некоторые аспекты исследования социокультурных процессов Запорожского Приазовья на основании устно-исторической информации очевидцев определенных событий.

Ключевые слова: устная история, социокультурные процессы, Запорожское Приазовье.

This article considered some aspects of the study of social and cultural processes of Zaporozhye Azov based on oral historical information eyewitnesses of certain events.

Key words: oral history, socio-cultural processes, Zaporozhye Azov.

Постановка проблеми. Сучасне та майбутнє суспільства відтворюються через його минуле. Тому оцінка соціальної пам'яті є актуальною та необхідною для вирішення практичних завдань суспільства в контексті позитивної трансляції та продукування історичного досвіду минулих поколінь і для формування світоглядних орієнтацій людей стосовно власної історії та культури. Це означає, що соціальна пам'ять є сферою інтелектуальної та духовної спадщини, яка в перспективі спрямована на визначення соціально-культурного, ідеологічного, світоглядного, державницького потенціалу суспільства.

Було б прикро і несправедливо, якби пам'ять про нас, про наш час не збереглася в майбутніх поколіннях, пішла в небуття. Щоб такого не сталося, потрібно не лише любити свій край, оберігати його своєрідність і примножувати здобутки, але й знати історію, культуру народів, що його населяють, шанобливо ставитись один до одного, передавати наші надбання нащадкам.

Тому дослідження багатогранного етнокультурного життя народів допоможе краще зрозуміти полілог цих культур, відтворити та зберегти унікальну духовну та історичну спадщину Запорізького Приазов'я.

Метою даної статті є спроба проаналізувати характер деяких етнокультурних процесів Запорізького Приазов'я на підставі усних свідчень учасників певних подій повсякденного життя різних поколінь і народів.

Аналіз досліджень та публікацій. Використання усної історії у дослідженнях етнокультурних і

етносоціальних процесів знаходимо у творчих доробках К. Д. Каверіна, С. Тайлора, П. Томпсона, Т. Рудницької, О. Якуби та інших.

У нашому випадку **об'єктом** дослідження є поліетнічний регіон – Запорізьке Приазов'є. Протягом багатовікової історії господарського освоєння території Запорізького Приазов'я тут проживали численні народи, які залишили сліди свого перебування – значну частину культурної спадщини України.

Виклад основного матеріалу. Початок формування постійного національного складу населення Запорізького Приазов'я припадає на другу половину XVIII ст. Колонізаційна політика царського уряду створила умови для заселення та господарського освоєння регіону представниками як народів Російської імперії (українців, росіян, євреїв та інших), так і держав-сусідів (німців, болгар, чехів та інших).

Разом з представниками різних етносів до Запорізького Приазов'я переселилися і представники окремих конфесій, які визначаються як етноконфесійні групи. Серед них слід відзначити менонітів (основу яких склали фрізи і фламандці), духоборів, молокан (росіяни та українці) [1].

Характерною ознакою Запорізького Приазов'я було постійне ускладнення етнічної палітри. Інтеграційні міжетнічні процеси спричинили численні взаємні запозичення і сприяли виникненню спільних рис культури цього поліетнічного регіону.

В умовах інтенсифікації практичної взаємодії представників різних етносів складалося та транслювалося своєрідне сприймання і розуміння

світу як упорядкована світоглядна система. Тому саме виявлення загального та специфічного в розвитку культури різних народів допоможе сформувати толерантні відносини між ними, краще зрозуміти полілог цих культур, відтворити та зберегти унікальну духовну та історичну спадщину Півдня України.

Лабораторія соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького вже понад 10 років досліджує етноконфесійну палітру Запорізького Приазов'я. Оскільки переселенці опинилися в Запорізького Приазов'ї в нових соціокультурних умовах, то, відповідно до сценаріїв поведінки етнічних локальних груп в іноземному культурному середовищі, замикалися та довгий час, зберігали притаманні їм елементи аграрного суспільства в повсякденному житті й суспільних відносинах. Тож питання виявлення й аналізу специфічних форм їхньої соціокультурної поведінки стало для нашої лабораторії одним із першочергових. У площині розв'язання даного питання на особливу увагу заслуговує один з напрямів соціально-історичних студій – «усна історія». Звернення до усних наративів як до потужного інформативного джерела – означає залучення до розгляду широкого пласта «народної історії», особливого комплексу культурно-історичних уявлень, які були сформовані на побутовому рівні. В нашому випадку активне залучення усних історій як функціональної складової джерельної бази з історії заселення Запорізького Приазов'я стало одним із перших кроків до вивчення традиційної етнокультури. Проведені польові дослідження сприяли комплексному пізнанню усних історій як складового конструкту джерельної бази етнокультурних процесів Запорізького Приазов'я.

У ході польових досліджень, заснованих на спогадах очевидців певної фіксованої визначної події, вивченні звичаєвих структур, фольклору, традицій, побуту та стилю життя представників різних поколінь протягом певного періоду часу, ми дійшли висновку, що саме усно-історичні дослідницькі проекти дадуть можливість висвітлити ділянки соціального буття, які виявилися поза межами офіційної історії, розкрити багатоманітність інтерпретацій минулого, почути голос усіх суб'єктів соціального процесу і з'ясувати особливості історичної пам'яті й чинники конструювання колективної ідентичності.

У дослідженнях була застосована методологія збору даних, яка поєднує можливість глибинного інтерв'ю, аналізу документів, порівняльно-історичного та методу пережитків. Поєднання таких методів дало можливість об'єктивніше висвітлити духовний світ людини, її цінності, традиції, стереотипи, страхи та надії як найцінніше джерело культури суспільства.

Отримання вербальної інформації здійснювалось за допомогою опитувальника безпосередньо в процесі інтерв'ю чи опосередковано, шляхом анкетування. Опитування зазвичай проходило у

вигляді індивідуальної чи колективної бесіди з інформаторами за наперед розробленою програмою чи без неї.

Метод пережитків дозволив зробити деякі висновки про стан речей на більш ранньому історичному етапі існування того чи іншого народу, адже в культурі кожного етносу зберігаються залишки минулого.

Порівняльно-історичний метод передбачає порівняння задля виявлення спільного та особливого в розвитку культур народів і причини цих подібностей і відмінностей. Міжкультурні (крос-культурні) дослідження варіабельності й кореляції тих чи інших рис національних культур дозволили виявити групи ознак, які можна спроектувати в минуле для більш точного розуміння історичних подій.

Коли йдеться про осмислення культури певного народу, то загальні її закономірності пізнаються глибше, якщо розглядаються у тісному зв'язку з живою людиною і через її повсякденну діяльність у всьому різноманітті умов життя. Зрозуміти історично конкретну людину, усвідомити внутрішні психоемоційні стимули її поведінки неможливо поза аналізом обставин, які щільно й непомітно оточують її, тобто поза традиціями повсякденного існування й певним чином організованого життєвого середовища.

Однак дослідження історії повсякдення передбачає деякі методологічні труднощі, зумовлені певною часовою відстанню; багато подій стерлися в пам'яті або ж на них нашарувалися спогади та розповіді інших людей. Вік деяких очевидців минулого є досить похилим (60-80 років), а багато фактів вони призводять з «дитячого» погляду на історію краю, що спонукає до особливої пильності в оцінці свідчень респондентів.

Вивчення суто індивідуальних особливостей культурного життя представників різних національностей – нормальний елемент усної історії. Індивідуальний духовний досвід, моральні або поведінкові цінності не просто «відбивають» у собі історію, а завдяки переломленню в людині різноманітних структур психіки, мови, логічного мислення опосередковують історію в актах людського воління, творять історію [2].

Отже, характеристика типу культури під кутом зору організації повсякденного життя в його реаліях та формах передбачає звернення до конкретної спільноти як джерела тих цінностей та ідеалів, що характеризують їх культуру.

Зміни ідеалів завжди відображали еволюцію ціннісних орієнтацій, суспільного самовідчуття. Вивчення культурно-історичних процесів через реалії повсякденного життя стає справді плідним саме сьогодні, адже речі, побут, матеріально-просторове середовище, що збереглися в культурному досвіді людства можуть свідчити про особливості кожної етнічної культури.

Емпіричні дослідження соціокультурних процесів Запорізького регіону включали:

1. контент-аналіз історичних та юридичних документів;
2. дослідження історії діяльності тієї чи іншої національної громадської організації;
3. інтерпретацію спогадів очевидців певної ситуації.

Враховуючи вік респондентів та суттєву емоційно-ціннісну забарвленість сприйняття подій було вирішено відмовитись від формалізованих або напівформалізованих інтерв'ю на користь глибинних інтерв'ю за певним сценарієм. Сценарій передбачав такі проблемні блоки для обговорення: історія переселення народів та організація їхнього життя на новій території; зміни геополітичних режимів та їхній вплив на способи життя населення; проблеми, що найбільше турбували людей під час заснування нових поселень і обживання нової території; способи розв'язування цих проблем; формування назв нових поселень; з представниками яких національностей склалися сусідські відносини і наскільки вони були толерантними, добросусідськими; організація традиційно-побутової культури в нових умовах; як вирішувалася проблема мовного бар'єру між народами; особливості одягу, предметів домашнього вжитку, кухні, фольклору переселених народів; ставлення молоді до традиційної культури свого народу; динаміка змін і трансформацій у культурі кожного народу.

Так, аналізуючи розповіді людей про минуле свого народу й емоційно-ціннісне сприйняття світу життя сусідніх народів, можна стверджувати, що в головному практично всі розповіді респондентів про пережите, про практики виживання, про відносини між народами суттєво збігаються.

Саме така широка представленість думок різних авторів, які посідають різні часові, вікові, політичні та соціальні позиції, допомагають краще осягнути масштаб подій та особливості соціокультурних процесів, які відбувались на запорізькій землі.

Було виявлено, що основними причинами, що змушували людей залишати свої рідні землі та переїздити в невідомі краї, було важке життя цих людей на батьківщині і втішні підбадьорливі листи перших емігрантів. Але для більшості сам процес переселення і перші роки життя на новій, майже необжитій землі були досить важкими і бідними. Заважало також незнання російської мови. Коли росіянин, наприклад, говорив «да», «да», то чех розумів це так, ніби росіянин хоче йому що-небудь дати. Сприйняття факту переселення емігрантів та початкові практики виживання за надзвичайно складних умов були суттєво зумовлені загальним ставленням особи до факту переселення. Наприклад, ось як розпочала свою розповідь жителька села Новгородківка Халупник Анастасія Йосипівна, 1935 р. нар., про заснування села Чехоград Запорізької області:

«Взимку 1869 року зібралось в Криму 92 сім'ї емігрантів із Чехії, вибрали для поселення місце біля 20 верст західніше Мелітополя, на півночі від

Криму. Коли добрались до місця, то раптом вдарили сильні морози, які застали людей на пустій рівнині, ніякого захисту проти холодного степового вітру і дощу не було. Хто де міг, там і ховався: чи то в сіно, бур'ян. Люди допомагали переселенцям з одягом. Проблема була з водою. Її потрібно було нести за 10 верст. Не можна було чекати з будівництвом. Будували так звані землянки. Але, незважаючи ні на що, люди хотіли побудувати Чехоград, вірили, що це дійсно буде «град», тобто місто».

Незважаючи на труднощі, люди в основному жили мирно і дружно, допомагаючи один одному, складались добросусідські стосунки з представниками інших національностей. Так, наприклад, татарська сім'я Ідрисових розповідала:

«Зверніть увагу, ми одні татари серед сусідів, але з якою повагою до нас ставляться. Коли я захворів, відмічає господар Ескандер Ідрисов, мені до сліз було приємно, що всі запитували «Де Ви були? Що з Вами, чому не сказали, що захворіли?» Всі намагалися мене обняти і поцілувати. От у мене друзі і чеченці, і вірмени, і грузини, і євреї. Всі вони, мої друзі, і сьогодні в душі звичайно залишились. Як бачите, люди можуть жити мирно і з повагою ставитись і до інших традицій і до всього. А насправді світ прекрасний і люди всі добрі».

Повага до представників інших національностей була і в основі виховання своїх дітей. Ось як пригадує Ідрисов Ескандер:

«Я в свій час ходив щодня на роботу мимо християнського кладовища. Мене вчили читати молитву на кладовищі і я розумів по своєму, мусульманське повинно бути кладовище. Я і запитав у батька як же мені бути. Він на мене досить суворо подивився, навіть з образою, зі злістю і каже «Я думав ти розумніший. Ну і в чому справа? А кому дано знати, хто там. Там покійник, а перед Богом всі рівні. Читай те, що знаєш. А якщо нічого не знаєш, то зупинись на хвилину і промов одне «царство небесне» і йди далі. Вони люди і не дано судити людям, хто там. Там померла людина і можливо дуже хороша людина, можливо краща кого іншого».

Ось в такому вигляді постає Запорізьке Приазов'я перших років його заселення представниками різних національностей в розрізі усних розповідей свідків та письмових біографічних документів.

На підставі усних свідчень та біографічних документів, порівнюючи їх з офіційними документами органів місцевого самоврядування, можна відтворити ту ситуацію, в якій опинилися переселенці, характер та особливості їх соціалізації в полі культурне суспільство.

Висновки. Отже, саме захоплення усною історією, її інструментарієм дозволив нам значно розширити діапазон дослідницьких задач у межах локальної історії. Історична пам'ять окремої особистості чи окремої сім'ї вписана в локальну і глобальну історію, наповнена емоціями (як позитивними, так і негативними), світоглядом,

мотивацією і ціннісними орієнтирами, що дозволяє краще зрозуміти не лише сутність самих подій, але й як вони відображаються в суспільній свідомості.

У результаті польових досліджень на основі спогадів певної значної події представниками різних поколінь та народів полікультурної території Запорізького Приазов'я ми дійшли висновку, що історично протягом століть тут

мешкають представники різних культур і конфесій, які від покоління до покоління випробовували дружні взаємовигідні стосунки. Важливими елементами загальної культури регіону можна визначити терпимість, повагу до інших поглядів, іншого способу мислення, інших звичаїв, що вказує на достатньо високий рівень толерантності краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етнокультурні та етноантропологічні чинники в регіональному контексті: на прикладі історії Запорізького краю XIX-XX ст. – Мелітополь-Москва: «Скрипторій», 2002. – 196 с.
2. Етнопонаціональне буття народів Запорізького Приазов'я в геокультурному контексті. Монографія / За заг. ред. Аносова І. П., Афанасьєвої Л. В., Крилова М. В., Пригаро М. В. – Запоріжжя: Обласна державна адміністрація; Мелітополь: МДПУ; Сімферополь: Таврія, 2005. – 296 с.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., професор;
Мінц М. О., к.і.н., доцент.

© Глинська Л. Ф., 2012

Дата надходження статті до редколегії 16.09.2012 р.

ГЛИНСЬКА Людмила Федорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького.

Коло наукових інтересів: усна історія, проблеми ксенофобії, толерантність у міжетнічних відносинах.